

SŁAWOMIR BYLINA¹

JACEK GOLBIAK²

ARCHIWALIA MIĘDZYNARODOWE NA TEMAT MIGRACJI POLAKÓW W II WOJNIE ŚWIATOWEJ

INTERNATIONAL ARCHIVES ON THE MIGRATION OF POLES DURING WORLD WAR II

Streszczenie. Publikacja ma na celu ukazanie międzynarodowych zasobów archiwalnych w zakresie zjawiska migracji okresu początku drugiej wojny światowej. Zasoby zagranicznych archiwów wskazują na jeszcze nie do końca zbadany zasób materiałów, które ukazują potrzebną do odkrycia wiedzę na temat procesów migracyjnych. Do podstawowych kategorii migracji należą: deportacje rosyjska na wschód, wysiedlenia przez Niemców na zachód, oraz uchodźstwo wojenne.

Kwerendy archiwalne, oraz analiza i synteza dostępnych inwentarzy, opracowań wskazała na potrzebę dalszych badań w omawianym zagadnieniu problemowym.

Słowa kluczowe: migracja, deportacja, przesiedlenie, uchodźca, społeczeństwo, bezpieczeństwo, wojna

Abstract. The publication aims to present international archival resources in the area of migration phenomena in the period of the beginning of World War II. The resources of foreign archives indicate a not yet fully explored resource of materials that show the knowledge needed to be discovered about migration processes. The basic categories of migration include: Russian deportations to the east, German displacements to the west, and war refugees. Archival research, as well as analysis and synthesis of available inventories and studies, indicated the need for further research in the discussed problem area.

¹ Ks. nadkom. prof. KUL dr hab. Sławomir Bylina, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Społecznych, ORCID: 0000-0002-3975-5625.

² Ks. dr Jacek Golbiak, Akademia Katolicka w Warszawie.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne – Bezutworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Keywords: migration, deportation, resettlement, refugee, society, security, war
Wprowadzenie

Na migrację można spojrzeć pod wieloma aspektami. Należą do nich aspekty polityczne, społeczne, ekonomiczne, ale także aspekty kulturowo-społeczne, etyczno- aksjologiczne, czy nawet geograficzno-demograficzne. Celem niniejszej publikacji jest wskazanie na aspekty historyczne, które determinują refleksję, oraz wskazują na pewne określone procesy mające miejsce chociażby w okresie II wojny światowej³.

Mając na uwadze pochylenie się nad dziejami migracji Polaków należy pochylić się nad jej zasobami archiwalnymi rozsianymi po całym świecie. Dzięki udziałowi w międzynarodowym projekcie badawczym założone cele badawcze mogły być realizowane⁴, co znajduje odzwierciedlenie w publikacjach naukowych⁵.

Za przedmiot badań niniejszej publikacji przyjęto kwestię próby ukazania źródeł do badań migracji Polaków w II wojnie światowej. Możliwie pełne ujęcie zakresu badań wymagało zarówno osobistej jak i przy pomocy źródeł internetowych kwerendy archiwalnej w głównych archiwach zagranicznych wielu stolic Europy i poza nią. Warto w tym miejscu dostrzec kwestie rozproszenia źródeł archiwalnych opisujących migrację Polaków w dobie II wojny światowej. Poniższe opracowanie zawiera dokumenty na temat migracji Polaków w obliczu II wojny światowej następujących archiwów: Archiwa Francji, Rumunii, Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, Włoch, Archiwa Litwy, Ukrainy, Białorusi, Łotwy i Estonii, Kazachstanu, oraz Archiwa Rosyjskie.

Omawiając podstawowe informacje na temat zasobów archiwalnych sięgnąłem także do publikacji naukowych w zakresie badanego zjawiska. Cenne okazały się opracowania archiwaliów pod re-

³ S. Bylina, *Zjawisko migracji Polaków w obliczu wybuchu drugiej wojny światowej. Zarys problematyki*, Społeczność i Polityka 3/2023, s. 215-230.

⁴ Projekt badawczy MEiN Kampania Polska 1939 Synteza. Projekt badawczy MEiN/2021/DPI/319. oraz plan realizacji działania nr K39/22/D7/2/3.

⁵ S. Bylina, *Archiwalia krajowe na temat migracji Polaków w obliczu wybuchu II wojny światowej*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a migracje*, red. E. Jarmoch, A. Klim-Klimaszewska, S. Bylina, WN IKRiBL, Siedlce- Drohiczyn 2024, s. 77-106.

dacją Edwarda Kołodzieja⁶, Sławomira Łukasiewicza⁷, Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka⁸, D. Nałęcz⁹, E. Habielskiego¹⁰. Ważne źródła zawierają informatory, autorstwa Andrzeja Suchcitz¹¹, Władysława Stępnika¹², Janusza Ciska¹³, Stanisława Flisa¹⁴, Małgorzaty Kot¹⁵, Marii Wrede¹⁶ czy Anny Krochmal¹⁷. Interesujące zasoby można znaleźć także w monografiach S. Ciesielskiego, G.

⁶ E. Kołodziej, *Emigracja z ziem polskich i polonia 1939-1965. Informator o źródłach przechowywanych w centralnych archiwach państwowych w Polsce*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych Archiwum Art Nowych Uniwersytet Jagielloński Instytut Polonijny, Warszawa 1996; E. Kołodziej, *Emigracja z ziem polskich i polonia 1831-1939. Informator o źródłach przechowywanych w terenowych archiwach państwowych w Polsce*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych Archiwum Akt Nowych Uniwersytet Jagielloński Instytut Polonijny, Warszawa 1997.

⁷ *Polska Emigracja Polityczna 1939-1990. Stan Badań*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2016.

⁸ *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod red. Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018. Publikacja w ramach Centralnego Projektu Badawczego IPN „Polska emigracja polityczna 1939-1990”.

⁹ *Ślady polskości. Polonia i emigracja w świetle badań i źródeł historycznych*, red. D. Nałęcz, Warszawa 1999.

¹⁰ R. Habielski, *Stan badań nad polską emigracją polityczną po II wojnie światowej (przegląd bibliografii)*, [w:] *Ślady polskości. Polonia i emigracja w świetle badań i źródeł historycznych*, red. D. Nalces, Warszawa 1999.

¹¹ A. Suchcitz, *Studium Polski Podziemnej*, Londyn 1947-1997, Informator/The Polish Underground Movement (1939-1945), Study Trust, Londyn 1997.

¹² W. Stępnik, *Archiwalia polskie w zbiorach Instytutu Hoovera Uniwersytetu Stanforda*, Warszawa 1997.

¹³ J. Cisek, *Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce i jego zbiory*, Warszawa 1997; *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce*, oprac. P. Pietrzyk, Warszawa 2011.

¹⁴ *Polski Instytut Naukowy w Ameryce. Przewodnik po zbiorach archiwalnych*, oprac. S. Flis, Warszawa 2004. Także *Emigracja a środowiska kultury niezależnej w kraju*, red. S. Flis, Bydgoszcz-Gdańsk 2014.

¹⁵ M. Kot [et al.], *Muzeum Polskie w Ameryce. Dzieje i zbiory*. Przewodnik, Warszawa 2003.

¹⁶ *Przewodnik po zespołach rękopisów Towarzystwa Historyczno-Literackiego i Biblioteki Polskiej w Paryżu*, oprac. M. Wrede, M.P. Prokop, J. Pezda, Paryż-Warszawa 2000; *Przewodnik po zespołach rękopisów Biblioteki Polskiej POSK w Londynie*, oprac. M. Wrede, J. Szmidt, Londyn-Warszawa 2006.

¹⁷ *Polskie instytucje za granicą: przewodnik po zbiorach archiwalnych*, oprac. A. Krochmal, Warszawa 2004.

Hryciuka, A. Srebrakowskiego¹⁸, T. Dubickiego¹⁹, oraz artykułach Wandy K. Roman²⁰, Mariusza Olczaka²¹, Rafała Leśkiewicza²², Anny Zapalec²³.

Praca została podzielona na dwie części. W pierwszej części publikacji omówię archiwalia na temat uchodźstwa wojennego, natomiast w drugiej archiwalia dotyczące deportacji Polaków na wschód. Dodatkowo w zasobach poszczególnego kraju wymienione zostaną także opracowania archiwalne, w których znajdują się dokumenty archiwalne.

I. ARCHIWALIA NA TEMAT UCHODŹCTWA WOJENNEGO

ARCHIWA FRANCJI

ZASOBY ARCHIWALNE TOWARZYSTWA HISTORYCZNO-LITERACKIEGO/ BIBLIOTEKI POLSKIEJ W PARYŻU

- Dziennik wojenny 18 IX 1939 – 19 IX 1945, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2009.
- Płyta DVD zatytułowana *La Resistance polonaise en France* [Polacy we francuskim ruchu oporu] 1939-1945.

¹⁸ S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004

¹⁹ T. Dubicki, *Wojsko Polskie w Rumunii 1939-1941*, Warszawska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1994.

²⁰ W. K. Roman, *Archiwalia prywatne polskich emigrantów – problemy gromadzenia, przechowywania, opracowania i udostępniania*, „Archiwista Polski” 2015, nr 2 (78), s. 35-51.

²¹ M. Olczak, *Archiwum Akt Nowych, źródła do badania dziejów polskiej emigracji politycznej w latach 1939-1990 w zasobie Archiwum Akt Nowych*, w: *Polska emigracja polityczna 1939-1990 stan badań pod redakcją Sławomira Łukasiewicza*, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2016, s. 529-557.

²² R. Leśkiewicz, *Archiwalia polskich instytucji zagranicznych w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018.

²³ A. Zapalec, *Źródła dotyczące deportacji obywateli polskich województwa tarnopolskiego w okresie pierwszej okupacji sowieckiej (1939-1941)*, w: *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Instytut Pamięci Narodowej, red. Marcin Zwolski, Warszawa-Białystok 2008, s. 65-69.

- Katalog „Dyplomacja” (materiały ambasady polskiej w Paryżu z lata 1927-1957; raporty konsularne, rozliczenia finansowe, spis inwentarzowe, teczki osobowe pracowników, korespondencję i sprawozdania z działalności konsulatu w Tuluzie z lata 1938-1945.
- Działalność Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji²⁴.

Opracowania archiwalne:

- A. Călinescu, *Insemnarii politice*, (ez. V), Magazin istorie, 1972 nr 9.
- E. Dvoicenco, *In Polonia intre viața și moarte*, Valenii de Munte 1940.
- J. Gruszczyński, *Spoleczność polska we Francji w latach 1918-1978*, Warszawa 1981.
- J. Krzeczkowski, *Z marszałkiem Śmigłym-Rydzem w Rumunii*, „Kultura” (Paryż) 1950 nr 9.
- K. Morawski, *Wspólna droga, Wspomnienia*, Paryż 1965.
- R. Raczyński, *Zapiski ambasadora Rogera Raczyńskiego*, „Kultura” (Paryż) 1948 nr 9-10.
- M. Romeyko, *Wspomnienia o Wieniawie i rzymskich czasach*, Londyn 1969.
- S. Skudrzyk, *50 lat w zakonie*, Hamburg 1968.
- F. Sławoj-Składkowski, *Prace i czynności Rządu Polskiego we wrześniu 1939 r.*, „Kultura” (Paryż), 1948 nr 5-6.

ARCHIWA RUMUNII

ARCHIVA ISTORICA CENTRALA BUCUREȘTI

- Casa Regale, Presedința Consuliului de Ministri, Ministerul de Interne. Direcțiunea Constabilități Refugiați Poloni. (AAN mikrofilmy, M-346).

ARHIVA MINISTERULUI NAȚIONALE

²⁴ E. Rutkowska, *Odcisk serca i ślady życia. Wybór materiałów źródłowych ze zbiorów archiwalnych Towarzystwa Historyczno-Literackiego/Biblioteki Polskiej w Paryżu z lat 1939-1990*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 61-73.

- Wojskowy Instytut Historyczny Materiały obozowe. Dokumenty II/52/16. Nr 916, dosar (tomy): 12, 13, 14.

ARHIVA STATULUI TÂRGU JIU

- Primaria oraşului Târgu Jiu/1939.

ARHIVA STATULUI CRAIOVA REŞIDENŢA REGALA OLT

- Prefectura Dolj.

BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Dział druków i czasopism.

Records of the National German Labour Party (NSDAP). National Archives Microcopy. Washington 1956/1961 (Mikrofilmy aleksandryjskie) T-77, roll. 884, T-81, roll. 524, T-120, roll. 1127.

Zbiory T. Rokickiego (Londyn).

Zbiory K. Świdorskiego (Londyn).

Dokumenty publikowane

- Documents on British Foreign Policy 1919-1939 r., series 3, from March 1938 September 1939.
- Documents on German Foreign Policy 1918-1945. From the Archives of the German Foreign Policy (4 IX 1939 – 18 III 1940).
- Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1939, Washington 1956.
- Monitorul Oficial, Nr 206/219/1939, 1939 nr 226, 1939 nr 234. Ordin Circular, Nr 63, 20 października 1939.
- Poland in the British Parliament 1939-1945 (opr. W. Jędrzejewicz). N. York 1946.
- Polska Służba Zagraniczna po 1 września 1939, Londyn 1954.
- Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej. Stan na 15 lutego 1940, Angers 1940²⁵.

ARCHIWA STANÓW ZJEDNOCZONYCH AMERYKI PÓŁNOCNEJ

²⁵ T. Dubicki, *Wojsko Polskie w Rumunii 1939-1941*, Warszawska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1994.

INSTYTUT HOOVERA W STANFORD W STANACH ZJEDNOCZONYCH

- relacje zesłańców, którzy wyszli ze Związku Sowieckiego do Iranu jako żołnierze polskiej armii²⁶.

INSTYTUTU JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO W AMERYCE (IJPA)²⁷

- Rząd Polski na Emigracji (1939-1986).
- Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Nowym Jorku (1930-1945).
- Uchodźcy Polscy w Niemczech (1939-1952).
- Sprawy polskie – wycinki prasowe.
- Koło Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w Nowym Jorku.
- Archiwum Włodzimierza Bączkowskiego.
- Archiwum Wacława Jędrzejewicza.

BIBLIOTEKA I ARCHIWUM MUZEUM POLSKIEGO W AMERYCE²⁸

AKTA RADY POLONII AMERYKAŃSKIEJ

- Polskie Obywatelskie Zjednoczenie Pomocy Wojennej Amerykańskiego Czerwonego Krzyża Oddział w Chicago (1940-1975).
- Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej w Ameryce (1921-2003).
- Polski Komitet Ratunkowy w Stanie Deleware (1940).

ARCHIWA SZWAJCARII

- Archiwum żołnierzy 2 Dywizji Strzelców Pieszych internowanych w Szwajcarii (1940-2010).

²⁶ Kopie znajdujemy w AAN, Kolekcji Andersa.

²⁷ M. Zieliński, I. Drag-Korga, *Najważniejsze zbiory Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce dotyczące polskiej emigracji politycznej*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 147-164.

²⁸ M. Kot, H. Misterka, *Zbiory Biblioteki i Archiwum Muzeum Polskiego w Ameryce i możliwości ich wykorzystania w badaniach nad polską emigracją polityczną*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 206-230.

- Archiwum ojca prof. Józefa Bocheńskiego.
- Zespół Heleny Laubitz, sekretarki Poselstwa RP w Bernie podczas II wojny światowej²⁹.

ARCHIWA WIELKIEJ BRYTANII

INSTYTUTU POLSKIEGO I MUZEUM IM, GEN. SIKORSKIEGO (IPMS)

- Akta Armii Polskiej we Francji.
- Akta z obozów internowanych.
- Ambasada RP w Bukareszcie.
- Attaché Wojskowy w Bukareszcie.
- Delegatura WP Okręgu Internowania Tulcza.
- Dowództwo Obozów WP na terenie Rumunii.
- Dowództwo Piechoty Zgrupowania WP Okręgu Tulcza.
- Dowództwo Tymczasowego Obozu Oficerskiego przy 22 pułku w Târgoviște.
- Dziennik Czynności Naczelnego Wodza.
- Kolekcja Nr 25 Stanisława Kota.
- Konsulat RP w Bukareszcie.
- Konsulat RP w Czerniowcach.
- Ministerstwa Skarbu.
- Ministerstwa Spraw Zagranicznych .
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych.
- Ministerstwo Spraw Wojskowych.
- Oddział II Sztabu NW.
- Oddział Organizacyjny Sztabu NW Rumunia.
- Prezydium Rady Ministrów.
- Relacje z kampanii wrześniowej.
- Samodzielny Referat Ewakuacji.
- Wydział Prac Kontynentalnych.

Andrzej Suchcitz w publikacji *Źródła do dziejów polskich władz państwowych na uchodźstwie w zbiorach Instytutu Polskiego*

²⁹ B. Kozbiał, „Fundacja Archivum Helveto-Polonicum” we Fryburgu i jej zbiory, *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 133-146.

*i Muzeum im. gen. Sikorskiego*³⁰, Z badanego okresu wymienia tylko akta Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Ministerstwa Skarbu.

Opracowania archiwalne:

- S. Kopański, *Wspomnienia wojenne 1939-1946*, Londyn 1961.
- K. Popiel, *General Sikorski w mojej pamięci*, Londyn 1978.
- R. Raczyński, *W sojusznicznym Londynie* (wyd. II), Londyn 1947.
- M. Sokolnicki, *Ankarski dziennik (1939-1946)*, Londyn 1974.
- M. Sokolnicki, *Dziennik ankarski (1939-1943)*, Londyn 1965.

INSTYTUT IM. J. PIŁSUDSKIEGO ODDZ. W LONDYNIE

- Kolekcja Tadeusza Schaetzla.
- Kolekcja Felicjana Sławoja-Składkowskiego.

Opracowania archiwalne:

- W. Łań, *Relacja z 12 stycznia 1940 r.*, IPMS, B-1, 105/c.
- T. Münnich, *Relacja złożona w Sztabie Naczelnego Wodza*, IPMS, B-1, 1a/7.
- J.A. Niezbrzycki, *Meldunek dla Szefa O II Szt. Naczelnego Wodza*, Paryż, 26 stycznia 1940, IPMS, B-I.
- M. J. Smoleński, *Relacja złożona w Sztabie Naczelnego Wodza*, IPMS, B-1, 60/6.
- M. Zimnal, *Ewakuacja żołnierzy WP z Rumunii*, IPMS, B-1, 119/6.
- M. Zimnal, *Szczególne zagadnienia do omówienia w relacji ppłk. dypl. M. Zimnala*, Londyn, 28 marca 1949, IPMS, B-I, 119/6.

ARCHIWA WŁOCH

- Ambasada Polska przy Stolicy Apostolskiej w czasie II wojny światowej³¹.

³⁰ A. Suchcitz, *Źródła do dziejów polskich władz państwowych na uchodźstwie w zbiorach Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego*, [w:] *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod red. Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 12-19.

II. ARCHIWALIA DOTYCZĄCE DEPORTACJI POLAKÓW NA WSCHÓD

Zagadnienie deportacji rosyjskiej, zachodnioeuropejskiej i amerykańskiej oraz polskiej emigracyjnej i krajowej opracowany został przez historyków wrocławskich³². Przeglądu piśmiennictwa, na temat deportacji i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-1945 znajdujemy w pracy pod redakcją Tadeusza Walichnowskiego³³. Również w XX wieku ukazały się prace podejmujące tę problematykę³⁴. Na ich podstawie źródeł Amerykańskich i Londyńskich powstało wiele prac³⁵.

³¹ H. Fokciński, *Zbiory Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie w badaniach nad polską emigracją we Włoszech po 1939 roku*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 92-104.

³² Stan badań w historiografii światowej:

S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej*. Wrocław 1993 [wyd. II zmienione i rozszerzone Wrocław 1994], eadem,

S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2004.

Analiza polskiego stanu badań zob: S. Ciesielski, *Masowe deportacje z ziem wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1940-1941 i losy deportowanych*, *Uwagi o stanie badań*, w: *Wschodnie losy Polaków*, red. S. Ciesielski, Wrocław 1997.

³³ *Deportacje i przemieszczenie ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-1945*, red. T. Walichnowski, Warszawa 1989.

³⁴ B. Podoski, *Polska wschodnia 1939-1941 w cyfrach*, Rzym 1945; S. Mora (K. Zamorski), P. Zwierniak (S. Starzewski), *Sprawiedliwość sowiecka*, Włochy 1945 (wyd. krajowe Warszawa 1994); A. Gurjanow, *Sowieckie represje polityczne na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, w: *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Instytut Pamięci Narodowej, red. Marcin Zwolski, Warszawa-Białystok 2008, s. 21-30; S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.

³⁵ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 3: *Armia Krajowa*, Londyn 1950; W. Wielhorski, *Los Polaków w niewoli sowieckiej (1939-1956)*, Londyn 1956; *Documents on Polish-Soviet Relations 1939-1943*, 1. 1-2, London-Melbourne-Toronto 1961-1968; W. Wielhorski, *Trzy pytania i trzy odpowiedzi. Prawda o deportacjach Polaków pod panowaniem sowieckim*, Londyn 1964; R. Buczek, *Działalność opiekuńcza Ambasady RP w ZSRR w latach 1941-1943*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1974, z. 29; J.T. Gross, 1. Grudzińska-Gross, *W czterdziestym nas matko*

ARCHIWA LITWY

LIETUVOS YPATINGAS ARCHYVAS W WILNIE

- F. 3377, Ap. 58, B. 916.

ROSSIJSKIJ GOSUDARSTWIENNYJ ARCHIW SOCYALNO-POLITICZESKOJ ISTORII

- zespół Komitetu Centralnego KPZR.

Opracowania archiwalne:

- *Białe płamy ZSRR-Niemcy 1939-1941*, Vilnius 1990.
- *Latvian – Russian Relations. Documents*, ed. A. Bilmanis, Washington 1944.
- *Lietuvių archyvas bolševizmo metai II*, Kaunas 1942.
- *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 1: 1939-1941, Vilnius 1992.
- *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941, 1944-1953 metais sovietinės okupacijos valdžios dokumentuose*, ed. E. Grunskis, V. Kašauskienė, H. Šadžius, Vilnius 1995.
- J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais 1939-1940 metais*, Vilnius 1988.

ARCHIWA UKRAINY

CENTRALNYJ DERŻAWNYJ ARCHIW HROMADSKYCH OB-JEDNAŃ UKRAJINY

- zespół Komitetu Centralnego KPU.

CENTRALNYJ DERŻAWNYJ ISTORYCZNYJ ARCHIW UKRAJINY U LWOWI

- zespół Zgromadzenia Narodowego Zachodniej Ukrainy.

DERŻAWNYJ ARCHIW ODEŃSKOJI OBLASTI

- zespół obwodowego komitetu KP(b)U-KPU.

CENTRALNE ARCHIWUM PAŃSTWOWE SPOŁECZNYCH ORGANIZACJI UKRAINY (CDAHOU)³⁶

- Dokumenty centralnych organów Komunistycznej Partii (bol-szewików) Ukrainy.
- Postanowienia Biura Politycznego Komitetu Centralnego KP(b)U.
- CDAHOU, f. 1, op. 16, spr. 18, k. 49-51.
- CDAHOU, f. 1, spr. 19, k. 1-4.
- Protokoły posiedzeń BP KC KP(b)U w sprawie organizacji wysiedlenia osadników i leśników w lutym 1940 r. z terenów USRS.

PAŃSTWOWE ARCHIWUM OBWODU TARNOPOLSKIEGO (DATO)³⁷

- DATO, f. P-1, op. 1, spr. 6, k. 140.
- DATO, f. P-1, op. 1, spr. 3, k. 88-89.
- DATO, f. P-1, op. 1, spr. 7, k. 24-25.

ARCHIWUM ZARZĄDU SPRAW WEWNĘTRZNYCH OBWODU TARNOPOLSKIEGO

Opracowania archiwalne:

- T. Andrusyszyn, *Pjat dokumentiw do istoriji nacionalno wy-zwolnoji borot by na Le czyni (1944-1947)*, w: *Ukrajina w my-nułomu*, wyp. 3. Kyjiw-Lwiiw 1992.

³⁶ Zdaniem Anny Zapalec, tego rodzaju materiały, m.in. meldunki operacyjne z przebiegu akcji deportacyjnej w poszczególnych zachodnich obwodach USRS, znajdują się w Centralnym Archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej. A. Zapalec, *Źródła dotyczące deportacji obywateli polskich województwa tarnopolskiego w okresie pierwszej okupacji sowieckiej (1939-1941)*, w: *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Instytut Pamięci Narodowej, red. M. Zwolski, Warszawa-Białystok 2008, s. 65-69.

³⁷ Jak uważa Anna Zapalec, dokumentacja dotyczącej pierwszej akcji deportacyjnej przeprowadzanej w obwodzie tarnopolskim, nie została przekazana do Państwowego Archiwum Obwodu Tarnopolskiego (DATO), ponieważ zespół "Osadnicy" znajduje się w Archiwum Zarządu Spraw Wewnętrznych Obwodu Tarnopolskiego, gdzie umieszczono go w kwietniu 1956 r. po przesłaniu z I Wydziału Specjalnego MSW USRS. A. Zapalec, *Źródła dotyczące deportacji obywateli polskich województwa tarnopolskiego w okresie pierwszej okupacji sowieckiej (1939-1941)*, [w:] *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Instytut Pamięci Narodowej, red. Marcin Zwolski, Warszawa-Białystok 2008, s. 65-69.

- *Deportaciji. Zachidni zemli Ukrajiny kincia 30-ch-poczatku 50-ch r. Dokumenty, materialy, spohady*, t. 1-2, Lwiv 1996-1998.
- A. Graziosi, *Collectivisation, révoltes paysannes et politiques gounementales à travers les rapports du GPU d'Ukraine de fevrier-mars 1930. Rapports du GPU d'Ukraine de fevrier-mars 1930*, "Cahiers du Monde Russe" 1994, vol. 35.
- *HoŁod 1932-1933 rokiw na Ukraini: oczyma istorikiw, mowoju dokumentiw*, Kyjiw 1990.
- L. Komar, *Proces 59-ty*, Lwiv 1997.
- *Litopys neskorenoji Ukrajiny, Dokumenty, materialy, spohady*, t. 1-2, Lwiv 1993-1997.
- *Litopys Ukrajinskoji Powstanskoji Armiji*, t. 9: *Ukrajinska Hołowna Wyzwolna Rada. Dokumenty, oficjini publikaciji, materialy*, t 2: 1946-1948, Lwiv 1992.
- *Litopys Ukrajinskoji Powstanskoji Armiji. Nowa serija*, T. 3: *Borot'ba proty UPA i nacjonalistyczneho pidpilla: dyrektywni dokumenty CK Kompartiji Ukrajiny 1943-1959*, Kyjiw-Toronto 2001.
- *Polska i Ukraina w latach trzydziestych z archiwów słuch specjalnych Polskie Podziemie 1939-1941.1*: Lwów-Kolomyjs Stryj-Złoczów, Warszawa Kijów 1998.
- W. Serhijczuk, *Neskorena cerkwa. Podwyżnyctwo kreko katołykie Ukrajiny w borot'b za wiru i derżawu*, Kyjiw 2001.
- W. Serhijczuk, *Desiat' buremnych lit. Zackidnoukrajyniki zemli u 1944-1953 rr. Nomi dokumenty i materialy*, Kyjiw 1998.
- W. Serhijczuk, *OUN-UPA w roky wijny. Nowi dokumenty i materialy*, Kyjiw 1996.
- W. Serhijczuk, *Deportacija polakiw z Ukrajiny*, Kijiw 1999.
- *Zachidnia Ukrajina pid bolszewykamy IX 1939-VI 1941*, Zbirnyk za red. M. Rudnyćkoji, Nju Jork 1958.

ARCHIWA BIAŁORUSI

Zasoby do dziejów Polski XX wieku ze zbiorów Narodowego Archiwum Republiki Białoruś znajdujemy m.in. w opracowaniach „ZACHODNIA BIAŁORUŚ” 17 IX 1939-22 VI 1941. Deportacje Po-

laków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941³⁸, oraz Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941³⁹.

NARODOWE ARCHIWUM REPUBLIKI BIAŁORUSI (NARB) Nacjonalnyj Archiw Rjespubliki Bielaruś, 4/21/2085, k. 73-75.

- NARB, f. 4, op. 21, d. 1, s. 44-45 (IPN BU, sygn. BI/404, s.1-2).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 1521, s. 266-288 (IPN BU, sygn. BI/381, s. 1-3).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 1907, s. 1-44 (IPN BU, sygn. BI/382, s. 1-44).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 1940, s. 25-30, 203-204, 208-211, 227-230, 232-245, 361 (IPN BU, sygn. BI/383-9, s. 1-6).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2076, s. 136-137, 165-168 (IPN BU, sygn. BI/411, s. 1-4; 440, s. 1-2).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2077, s. 82-84 (IPN BU, sygn. BI/408, s. 1-3).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2078, s. 12-15 (IPN BU, sygn. BI/442, s. 1-4).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2080, s. 1-30 (IPN BU, sygn. BI/409, s. 1).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2085, s. 137-140 (IPN BU, sygn. BI/400, s. 1-4).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2085, s. 1-40, 56-88, 92-116, 120-136, 141-145 (IPN BU, sygn. BI/400 A-G, s. 1-11).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2086, s. 1-22, 22-41 (IPN BU, sygn. BI/401 A-F, s. 1-7).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2432, s. 192-199 (IPN BU, sygn. BI/443, s. 1-8).
- NARB, f. 4, op. 21, d. 2505, s. 2-4, 32-33 (IPN BU, sygn. BI/207-210, s. 1-2).
- NARB, f. 4, op. 21, t. 2062, Informacja o polityczno-ekonomicznej sytuacji w rejonie Jedwabne z 16 IX 1940 r., k. 11.

³⁸ „ZACHODNIA BIAŁORUŚ” 17 IX 1939-22 VI 1941. *Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941*, Instytut Pamięci Narodowej Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2001

³⁹ *Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941*, red. B. Gronek, G. Jakubowski, Warszawa 2001.

- NARB, f. 4, op. 21, t. 2432, Sprawozdanie Ł. Canawy dla Ponomarienki z 21 IV 1941 r., k. 193. 24 Ibidem, k. 192.
- NARB, f. 4, op. 21, t. 1340, Informacja o wysiedleniu osadników i pracowników leśnych w obwodzie brzeskim, k. 246-259.
- NARB, f. 4, op. 3, d. 956, s. 1230.
- NARB, f. 4, op. 659, d. 17, s. 1-2 (IPN BU, sygn. BI/402, s. 1-2).
- NARB, f. 4, op. 21, t. 2085, Ruchomy i nieruchomy majątek w gospodarstwach podlegających wysiedleniu, k. 57.
- NARB, f. 659, op. 1, d. 116, s. 9-10 (IPN BU, sygn. BI/403, s. 1-2).
- NARB, f. 659, op. 1, d. 17, s. 19 (IPN BU, sygn. BI/413, s. 1).
- NARB, f. 672, op. 1, d. 15, s. 43 (IPN BU, sygn. BI/4035 s. 1).

ARCHIWUM WSCHODNIE istniejące przy Ośrodku „Karta” w Warszawie

- wspomnienia i relacje zesłańców z Kresów Wschodnich. Kopie dokumentów w sprawie deportacji z archiwów rosyjskich i ukraińskich. Wspomnienia i relacje podzielone zostały na części według przedwojennego podziału administracyjnego.

ARCHIWA ŁOTWY I ESTONII

RAHVUSARHIIV ERA (Estońskie Archiwum Narodowe, Tallin)

- Zespół 30 - Lääne-Saare Prefektuur ja selle eelkäijad (Prefektura Lääne-Saare i jej poprzednicy).
 - ERA, f. 30, n. 3, s. 925, Notatka w sprawie robotników polskich, 1940.
- Zespół 75 - Tartu-Valga Prefektuur ja selle eelkäijad (Prefektura Tartu-Valga i jej poprzednicy).
 - ERA, f. 75, n. 4, s. 2026, 1, 48, 100, 101, 113.
- Zespół 395 – Ajaloolis-revolutsiooniliste Dokumentide Kollektsioon (Kolekcja Dokumentów Historyczno-Rewolucyjnych).
 - ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Piotra Giarasika, 1939. 15.
 - ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Włodzimierza Switkowicza, 1939.
 - ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Michala Gajkowicza, 1939.
 - ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Konstantego Knysza, 1939.
 - ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Włodzimierza Berezy, 1939.

- ERA, f. 395, n. 1, s. 139, Akta Edwarda Jurgieła, 1939.
- Zespół 949 - Poliitilise Politsei Komissar Tallinnas (Komisarz Policji Politycznej w Tallinie).
- ERA, f. 949, n. 3, s. 141, Protokół przesłuchania Szymona Tymoteusza Czudio 12 VII 1940.

LATVIJAS NACIONĀLAIS ARHĪVS – LATVIJAS VALSTS ARHĪVS
LVA (Łotewskie Archiwum Państwowe Łotewskiego Archiwum Narodowego, Ryga):

- Zespół 270-Latvijas PSR Ministru Padomes (Rada Ministrów Łotewskiej SRS), 1940-1958.
 - LVA, f. 270, apr. 1C, L. 194, lp. 3. Ip. 42-57.
- Zespół 1986 – Latvijas PSR Valsts Drošības Komitejas par Sevišķi Bīstamiem Pretvalstiskiem Noziegumiem Apsūdzēto Personu Krimināllietas (Akta Kryminalne Komitetu Bezpiecēstva Państwowe Łotewskiej SRS, dot. osób oskarżonych o szczególnie ciężkie przestępstwa antypaństwowe).
 - LVA, f. 1986, apr. 2, 1 P-796, lp. 11-12 24 .
 - LVA, f. 1986, apr. 2, 1. P-29294, Ip. 13.
 - LVA, f. 1986, apr. 2, L. P. P796, ip. 11-12.

LATVIJAS NACIONĀLAIS ARHĪVS – LATVIJAS VALSTS VĒSTURES ARHĪVS LVVA (Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne Łotewskiego Archiwum Narodowego, Ryga):

- LVVA, f. 1676, apr. 1, 1. 41, lp. 679.
- LVVA, f. 1677, apr. 1, 1. 4831, lp. 3.
- LVVA, f. 1679, apr. 7, 1. 1679, lp. 60.
- Zespół 1690 – Latvijas Lauksaimniecības Kamera (Łotewska Izba Rolnicza), 1924-1945.
- LVVA, f. 1690, apr. 7, 1. 1679, lp. 1.
- LVVA, f. 1690, apr. 7, L. 1679, lp. 2-9.
- Zespół 3219 – Polijas Konsulāts (Konsulat RP – w Rydze).
- LVVA, f. 3219, apr. 1, 17-18080. Obwieszczenie Konsulatu RP w Rydze o zgłoszeniu się do rejestracji wojskowej, „Nasze Życie” 1939, 245, s. 15.

Opracowania archiwalne:

- *No NKVD līdz KGB politiskās prāvas Latvijā 1940-1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*, ed. R. Viksnes, K. Kangera, Rīga 1999.
- *Okupācijas varu politika Latvijā 1939-1991. Dokumentu krajumas*, Rīga 1999.
- *Represēto saraksts 1941. Abrenes aprinkis-Rezeknes aprinkis*, ed. J. Riekstink, Rīga 1905 .

ARCHIWA KAZACHSTANU

Zasoby Archiwum Prezydenta Republiki Kazachstanu w Alma-Atie znajdują się w publikacjach „Deportacje Polaków i obywatele polskich do Kazachstanu w latach 1936-1941. Dokumenty ze zbiorów Archiwum Prezydenta Republiki Kazachstanu”, Gdańsk 2019. Druga część książki to wybór dokumentów dotyczących deportacji, przechowywanych w Archiwum Prezydenta Republiki Kazachstanu W Alma-Atie oraz w zasobach jego filii w całym Kazachstanie. Materiały te zaprezentowano w dwóch rozdziałach - Deportacje Polaków do Kazachstanu do 1939 r. oraz Deportacje obywateli polskich do Kazachstanu w latach 1940-1941. Większość z nich jest publikowana po raz pierwszy w języku polskim.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE OBWODU AKTIUBIŃSKIEGO (APOA)

- APOA, f. 515, op. 1, t. 116, k. 15.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE OBWODU KYZYL-ORDYŃSKIEGO (APOKO)

- APOK, f. 283, op. 1, t. 184, k. 233-237.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE MIASTA BAŁCHASZ (APmB)

- APmB, f. 3, op. 1, t. 40, k. 174.

ARCHIWUM PREZYDENTA REPUBLIKI KAZACHSTANU (APRK)

- APRK, f. 141, op. 1, t. 9541, k. 58-61-65.
- APRK, f. 141, op. 1, t. 10603, k. 179-179v.
- APRK, f. 141, op. 1, t. 10411, k. 195 .
- APRK, f. 141, op. 1, t. 10644, k. 96-97.

- APRK, f. 141, op. 1, t. 12857, k. 87.
- APRK, f. 708, op. 4/2, t. 55, k. 54-55, 116-120.
- APRK, f. 708, op. 1/1, t. 1, k. 346-351.
- APRK, f. 708, op. 5/2, t. 17, k. 42-45.
- APRK, f. 708, op. 5/2, t. 76, k. 8.
- APRK, f. 708, op. 5/2, t. 239, k. 39, 39v, 86-87.
- APRK, f. 708, op. 5/2, t. 257, k. 56.
- APRK, f. 708, op. 5/2, t. 265, k. 28-28v.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE PAWŁODARSKIEGO OBWODU (APPO)

- APPO, f. 3-P, op. 1a, t.1, k. 2, 38.

CENTRALNE ARCHIWUM FEDERALNEJ SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA (CAFSB)

- CAFSB f. 3, op. 4, t. 8, k. 49-51.
- CAFSB f. 3, op. 7, t. 1, k. 2-8.

CENTRALNE ARCHIWUM PAŃSTWOWE UKRAINY (CAP OO)

- CAP OO Ukrainy, f. 1, op. 16, t. 26, k. 32, 57, 63-65.

CENTRALNE ARCHIWUM PAŃSTWOWE REPUBLIKI KAZACHSTANU (CAPRK)

- CAPRK, f. R-1146, op. 1, t. 287, k. 9.

PÓŁNOCNOKAZACHSTAŃSKIE ARCHIWUM PAŃSTWOWE (PKAP)

- PKAP, f. 22-P, op. 1, t. 39, k. 143, 147-148v, 167.
- PKAP, f. 121, op. 6, t. 17, k. 7.
- PKAP, f. 121, op. 6, t. 23, k. 19.
- PKAP, f. 1189, op. 1, t. 334, k. 7, 41.
- PKAP, f. 1189, op. 1, t. 445, k. 204.

Opracowania archiwalne:

- „Zachodnia Białoruś” 17 IX 1939-22 VI 1941. nich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941. Źródła do historii Polski XX wieku ze zbiorów Narodowego Archiwum Republiki Białoruś, t. 2, Warszawa 2001.

ARCHIWA ROSYJSKIE

ARCHIWUM PAŃSTWOWE FEDERACJI ROSYJSKIEJ (APFR)

- APFR, f. 5446, op. 18c, t. 209, k. 23-23v.
- APFR, f. 5446, op. 1c, t. 513, k. 123-124.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 35, k. 44-46.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 36, k. 7-11-16, 20-22-27, 31-32.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 55, k. 35-36.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 59, k. 7-12, 24-58.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 62, k. 67.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 65, k. 307-308.
- APFR, f. 9479, op. 1, t. 87, k. 1v-2v, 111-113, 202-204, 243-244.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE FEDERACJI ROSYJSKIEJ (GARF)

Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Fiedieracyi⁴⁰

- GARF, f. 9479, op.1 d. 52, s. 4-7, 8-10.
- GARF, f. 9479, op.1 d. 57 .
- GARF, f. 9479, op. 1, d. 59, 1. 13, 25.
- GARF, f. 9479, op. 1, d. 61, 1. 27, 34-39, 55-60, 1-126, 127-133.
- GARF, f. 9479, op. 1, d 62, 1.65, 10-67.
- GARF, f. 9479, op.1 d. 76, 1. 42.
- GARF, f. 9479, op. 1, d. 89, 1. 219).
- GARF, f. 9479, op. 1, d. 75, 1.5, L. 5.

ROSYJSKIE PAŃSTWOWE ARCHIWUM WOJSKOWE (Rossijskij Gosudarstwiennyj Wojennyj Archiw), f. 38082, op. 2, d. 1, 1. 37-72. 15

OTP GULagu NKWD .

OTP-OTSP GULagu NKWD.

DAHAHW, z. 6195, op. 1, 1. 93. Raport Obwodowej Trójki Operacyjnej o przeprowadzeniu deportacji 10 II 1940 r. w obwodzie białostockim do Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych BSRS K. Canawy, k. 116. Ibidem, k. 117.

DAHAHW, z. 6195, op. 1, t 93, Informacja o mieniu pozostawionym przez przesiedleńców, k. 118.

⁴⁰ GARF, zespół (fond) 9479, inwentarz (opis') 1,teczka (dielo) 57, karta (list) 37 (dalej sygnatury podawane będą z użyciem skrótów rosyjskich).

H. i E. Cwikowscy, *Sybiracy*, mps w zbiorach OBEP IPN w Białymstoku.

CENTRALNE ARCHIWUM FEDERALNEJ SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA FEDERACJI ROSYJSKIEJ⁴¹.

Opracowane zestawienia dotyczą deportowanych obywateli polskich w obwodzie archangielskim Komi ASRS⁴² i obwodzie wołogodzkiem, umożliwiając weryfikację danych statystycznych ze sprawozdawczości centralnego OTP-OTSP, które pochodziły z raportów i doniesień władz NK WD trzech regionów. Dane te nazywamy „osiedleńczymi”. Drugi rodzaj danych statystycznych pochodzi z dokumentów Wojsk Konwojowych NKWD oraz Wydziału Przewozów Kolejowych i Wodnych NKWD, dzięki którym udało się opracować katalogi kolejowych transportów deportacyjnych (eszelonów) z 1940 r.⁴³ i 1941 r.⁴⁴ oraz określić liczby przewożonych zesłańców (dane eszelonowe”).

Opracowania archiwalne:

- *20-40-je gody. Tragiedija narodow*, ed. N. Bugaj, „Wostok” 1992, nr 2.

⁴¹ *Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 roku*, oprac. W. Christoforow, Z. Gajowniczek, B. Gronek i in., Warszawa-Moskwa 2003, s. 752.

⁴² *Pokajanje: Komi-riespublikanskij martirolog terte massowych politiceskich riepriessij*, t. 5, red. M. Rogaczow, Syktywkar 2002, s. 467-773; Indeks Represjonowanych, t. 14: *Deportowani w obwodzie archangielskim*, cz. 1, 2, red. E. Rybarska, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2003, 2004; cz. 3, red. E. Dzwonkiewicz, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2004; cz. 4, red. E. Rybarska, A. Gurjanow, A. Raczinskii, T. Łozinskaja, Warszawa 2006; cz. 5, red. E. Kolodziejska, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2006, cz. 6, red. E. Kolodziejska, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2007, cz. 7, red. E. Rybarska, A. Dzienkiewicz, A. Gurjanow, A. Raczinskij, T. Łozinskaja, Warszawa 2007; 1, 17: *Deportowani w obwodzie wologodzkiem*, red. E. Rybarska, A. Dzienkiewicz, S. Starostin i in., Warszawa 2005.

Komi ASRS (GARF, f. 9479, op. 1, d. 62. 1. 67) i obwodu kirowskiego

⁴³ A. Gurjanow, *Cztery deportacje*, s. 130-135.

⁴⁴ A. Gurjanow, *Massztaby dieportacyi nasielenija...*, s. 164-172.

- *40-50-je gody. Posledstvija dieportaryi narodow (Swidietiel-stwigut archivy NKWD-MWD SSSR)*, ed. N. F. Bugaj, Istorija SSSR", 1992, nr 1.
- *Dieportacyi narodow SSSR (1930-je- 1950-je gody)*, cz. 2: Dieportacyja memcew, Moskwa 1995.
- *Dieportacyi narodow SSSR (1930-je-1950-je gody)*, cz. 1: Dokumientalnyje istocznyki Centralnogo Gosudarstwiennogo Archiwa Oktjabrskoj riewolucyt, wyszych organow gosudarstwiennoj vlasti i organow gosudarstwiennogo uprawlenija (CGAOR) SSSR Moskwa 1992.
- *Ewidencja Berii*, „Karta", 1993, nr 11.
- M. N. Gubogło, S. M. Czerwonnaja, *Krymskotatarskoje nacyonalnoje dżiżenije*, t. 1-2. Moskwa 1992.
- *GULAG: Gławnaje Uprawlenije Łagieriej 1917-1960*, ed. A. N. Jakowlew, sost. A. I. Kokurin, N. W. Pietrow, Moskwa 2000.
- *Iosif Stalin - Ławrientiju Bierii: „Ich nado dieportirowat". Dokumienty, fakty, kommientarii*, ed. N. F. Bugaj, Moskwa 1992.
- *Istorija rossijskich niemcew w dokumientach (1763-1992 gg.)*, ed. W. N. Auman, W. G. Czebotariewa, Moskwa 1993.
- *Iz istorii niemcew Kazachstana (1921-1975 gg). Sbornik dokumientow*, ed. G. A. Karpykowa, Almaty- Moskwa 1997.
- S. Kot, *Rozmowy z Kremlen*, Londyn 1959.
- Cz. Madajczyk, *Niemieckie dokumenty o sytuacji Polaków pod okupacją radziecką w roku 1940*, „Dzieje Najnowsze" 1991, nr 3.
- *Mobilizowat niemcew w raboczyje kolonny... L. Stalin. Sbornik dokumientow (1940-je gody)*, ed. N.F. Bugaj, Moskwa 1998.
- *Wysielenii koriejcew iz Dalniewostoc'nogo kraja*, ed. N.F. Bugaj, „Otieczestwiennaja istorija" 1992, nr 6.
- *Organy gosudarstwiennoj biezopasnosti SSSR w Wielikoj Otieczestwiennoj wojnie. Sbornik dokumientow, t 1: Nakanunie. Kniga pierwaja (nojabr 1938 g-diekabr 1940 g.). Kniga wtoraja (1 janwarja-21 ijunia 1941 g.)*. Moskwa 1995.
- W. Passat, *Trudnyje Stranicy stori Moldovy 1940-1956-je gg.*, Moskwa 1994.
- *Pogrudeny w exzelony i opravleny k miesto posedenie*, Ł., Bie-ria – J. Stalin, ed. N.F. Bagaj, „Istorija SSSR" 1991, zz 1.
- *Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Bank 1939 -1941*, Warszawa-Moskwa 2001.

- *Sowietskaja dieriewnia glazami WC:K-OGPU-NKWD Dokumenty i materiały*, 1-2 Moskwa 1998-2000.
- *Spiecpieriesielency w Zapadnoj Sibiri 1933-1938*, ed. W.P. Danilow iS. A. Krasilnikow, Nowosibirsk 1994.
- *Spiecpieriesielency w Zapadnoj Sibiri 1939-1945*, ed. W.P. Danilow iS. A. Krasilnikow. Nowosibirsk 1996.
- *Spiecpostołki w Komi oblasti. Sbornik dokumentow*, ed. G.F. Dobronożenko (L.S. Szabałowa, Syktywkar 1997.
- *Ssylnyje muzyki. Prawda o spiecposielkach*, ed. N. W. Tiepcowa, [w:] *Nietzwiestnaja Rossija. XX wiek*, wyp. 1, Moskwa 1992.
- *Tak eto było. Nacyonalnye riepriesii w SSSR 1919-1952 gody*, t. 1-3, Moskwa 1993.
- *These Names Accuse*, Stockholm 1951.
- *These Names Accuse. Nominal List of Latvians Deported to Soviet Russia in 1940-41*, Stockholm 1982.
- N. Tiepcow, *W dni wielikogo pierieloma. Istorija kollektywizacyi, raskulaczywanija i kriestianskoj ssyłki w Rossii (SSSR) po pis'mam i wospominanijam 1929-1933 gody*. Moskwa 2002.
- *Tragiedija sowietsoj dieriewni. Kollektiwizacija i raskulaczywanije. Dokumenty i materiały*, t. 1-4, Moskwa 1999-2002.
- *Trojki dla Polaków (Rozkaz Ludowego Komisarza Spraw Wewnętrznych ZSRR L. Berii nr 00308 z 7 III 1940 r.)*, „Biuletyn Historycznej Agencji Informacyjnej”, nr 1, 19 XI [1993].
- *W czterdziestym nas matko na Sybir zesłali.... Polska a Rosja 1939-42*, wybór i opracowanie J. T. Gross, I. Grudzińska-Gross, wstęp J. T. Gross, Londyn 1983.
- *Z archiwów sowieckich*, t. 1: *Polscy jeńcy wojenni w ZSSR 1939-1941*, ed. W. Materski, Warszawa 1992.
- *Z archiwów sowieckich*, t. 3: *Konflikty polsko-sowieckie 1942-1944*, ed. W. Roszkowski, Warszawa 1993.
- *Za czto my strielajem?*, podg. M. Akiszyn, Istocznik. Dokumenty russkoj istorii" 2000, nr 1(43).

Podsumowanie

Zaprezentowane w pracy zasoby archiwalne z poszczególnych państw zasługują na podsumowanie i doprecyzowanie, chociażby pod względem konkretnych archiwów w danym kraju. W pracy za-

cytowano zasoby takich archiwów jak: Archiwa Francji (Zasoby archiwalne Towarzystwa Historyczno-Literackiego/ Biblioteki Polskiej w Paryżu). Archiwa Rumunii (Archiva Istorică Centrală București, Arhiva Ministerului Național, Arhiva Statului Târgu Jiu, Arhiva Statului Craiova Reșidența Regală Olt, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România). Archiwa Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (Instytut Hoovera w Stanford w Stanach Zjednoczonych, Biblioteka i Archiwum Muzeum Polskiego w Ameryce, Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce). Archiwa Szwajcarii. Archiwa Wielkiej Brytanii (Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Instytut im. J. Piłsudskiego oddz. w Londynie).

Archiwa Włoch. Archiwalia dotyczące deportacji Polaków na wschód: Archiwa Litwy (Lietuvos Ypatingas Archyvas w Wilnie). Archiwa Ukrainy (Centralny Derżawnyj Archiw Hromadskych Objednań Ukrajiny, Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowi, Derżawnyj Archiw Odeśkoji Oblasti, Centralne Archiwum Państwowe Społecznych Organizacji Ukrainy (CDAHOU), Państwowe Archiwum Obwodu Tarnopolskiego, Centralne Archiwum Państwowe Ukrainy, Archiwum Zarządu Spraw Wewnętrznych Obwodu Tarnopolskiego). Archiwa Białorusi (Narodowe Archiwum Republiki Białorusi Nacyonalnyj Archiw Riespubliki Bielaruś). Archiwum Wschodnie istniejące przy Ośrodku „Karta” w Warszawie. Archiwa Łotwy i Estonii [Rahvusaarhiiv Era (Estońskie Archiwum Narodowe, Tallin), Latvijas Nacionālais Arhīvs – Latvijas Valsts Arhīvs LVA (Łotewskie Archiwum Państwowe Łotewskiego Archiwum Narodowego, Ryga), Latvijas Nacionālais Arhīvs – Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs LVVA (Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne Łotewskiego Archiwum Narodowego, Ryga)]. Archiwa Kazachstanu (Archiwum Państwowe Obwodu Aktiubińskiego, Archiwum Państwowe Obwodu Kyzyl-Ordyńskiego, Archiwum Państwowe Miasta Bałchasz, Archiwum Prezydenta Republiki Kazachstanu, Archiwum Państwowe Pawłodarskiego Obwodu, Centralne Archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa, Centralne Archiwum Państwowe Republiki Kazachstanu, Północnokazachstańskie Archiwum Państwowe. Archiwa Rosyjskie (Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej, Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej, Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Fiedieracyi Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe (Rossijskij Gosudarstwiennyj Wojennyj Ar-

chiw), Centralne Archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej).

Znaczący zasób archiwów wskazuje na szeroki zakres badawczy, który w tematyce migracji Polaków w obliczu II wojny światowej w dalszym ciągu jest do szerszego zbadania, co stanowi kolejne perspektywy badawcze.

Bibliografia

Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990, pod red. S. Łukasiewicza i M. Olczaka, IPN, Warszawa 2018. Publikacja w ramach Centralnego Projektu Badawczego IPN „Polska emigracja polityczna 1939-1990”.

Buczek R., *Działalność opiekuńcza Ambasady RP w ZSRR w latach 1941-1943*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1974, z. 29.

Bylina S., *Archiwalia krajowe na temat migracji Polaków w obliczu wybuchu II wojny światowej*, w: *Bezpieczeństwo człowieka a migracje*, red. E. Jarmoch, A. Klim-Klimaszewska, S. Bylina, WN IKRiBL, Siedlce-Drohiczyn 2024, s. 77-106.

Bylina S., *Zjawisko migracji Polaków w obliczu wybuchu drugiej wojny światowej. Zarys problematyki*, *Społeczność i Polityka* 3/2023, s. 215-230.

Ciesielski S., G. Hryciuk, Srebrakowski A., *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej*, Wrocław 1993 [wyd. II zmienione i rozszerzone Wrocław 1994].

Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A., *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.

Ciesielski S., *Masowe deportacje z ziem wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1940-1941 i losy deportowanych*, *Uwagi o stanie badań* w: *Wschodnie losy Polaków*, red. S. Ciesielski, Wrocław 1997.

Cisek J., *Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce i jego zbiory*, Warszawa 1997.

Deportacje i przemieszczenie ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-1945, red. T. Walichnowski, Warszawa 1989.

Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 roku, oprac. W. Christoforow, Z. Gajowniczek, B. Gronek i in., Warszawa-Moskwa 2003.

Deportacje Polaków i obywateli polskich do Kazachstanu w latach 1936-1941. Dokumenty ze zbiorów Archiwum Prezydenta Republiki Kazachstanu, Gdańsk 2019.

Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941, red. B. Gronek, G. Jakubowski, Warszawa 2001.

Deportowani w obwodzie archangielskim, cz. 1, 2, red. E. Rybarska, A. Gurjanow, A. Racziński, T. Łozińska, Warszawa 2003, 2004.

Deportowani w obwodzie wologodzkiem, red. E. Rybarska, A. Dzieńkiewicz, S. Starostin i in., Warszawa 2005.

Documents on Polish-Soviet Relations 1939-1943, 1. 1-2, London-Melbourne-Toronto 1961-1968.

Dubicki T., *Wojsko Polskie w Rumunii 1939-1941*, Warszawskie Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1994.

Emigracja a środowiska kultury niezależnej w kraju, red. S. Flis, Bydgoszcz Gdańsk 2014.

Fokciński H., *Zbiory Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie w badaniach nad polską emigracją we Włoszech po 1939 roku*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 92-104.

Gross J.T., Grudzińska-Gross, *W czterdziestym nas matko na Sibir zesłali. Polska a Rosja 1939-1942*, Londyn 1983.

Gurjanow A., *Sowieckie represje polityczne na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, w: *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Instytut Pamięci Narodowej, red. Marcin Zwolski, Warszawa-Białystok 2008, s. 21-30.

Indeks Represjonowanych cz. 3, red. E. Dzwonkiewicz, A. Gurjanow, A. Racziński, T. Łozińska, Warszawa 2004; cz. 4, red. E. Rybarska, A. Gurjanow, A. Racziński, T. Łozińska, Warszawa 2006.

Indeks Represjonowanych cz. 5, red. E. Kolodziejska, A. Gurjanow, A. Racziński, T. Łozińska, Warszawa 2006.

Indeks Represjonowanych cz. 6, red. E. Kolodziejska, A. Gurjanow, A. Racziński, T. Łozińska, Warszawa 2007.

Indeks Represjonowanych cz. 7, red. E. Rybarska, A. Dzieńkiewicz, A. Gurjanow, A. Racziński, T. Łozińska, Warszawa 2007;

Indeks Represjonowanych t. 17.

Indeks Represjonowanych, t. 14.

Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, oprac. P. Pietrzyk, Warszawa 2011.

Kołodziej E., *Emigracja z ziem polskich i polonia 1831-1939. Informator o źródłach przechowywanych w terenowych archiwach państwowych w Polsce*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych Archiwum Akt Nowych Uniwersytet Jagielloński Instytut Polonijny, Warszawa 1997.

Kołodziej E., *Emigracja z ziem polskich i polonia 1939-1965. Informator o źródłach przechowywanych w centralnych archiwach państwowych w Polsce*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych Archiwum Akt Nowych Uniwersytet Jagielloński Instytut Polonijny, Warszawa 1996.

Kot M. [et al.], *Muzeum Polskie w Ameryce. Dzieje i zbiory. Przewodnik*, Warszawa 2003.

Kot M., Misterka H., *Zbiory Biblioteki i Archiwum Muzeum Polskiego w Ameryce i możliwości ich wykorzystania w badaniach nad polską emigracją polityczną*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 206-230.

Kozbial B., *Fundacja „Archivum Helveto-Polonicum” we Fryburgu i jej zbiory*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 133-146.

Leśkiewicz R., *Archiwalia polskich instytucji zagranicznych w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza i Mariusza Olczaka, IPN, Warszawa 2018.

Mora S. [K. Zamorski]. Zwierniak P. (S. Starzewski), *Sprawiedliwość sowiecka*, Włochy 1945 [wyd. krajowe Warszawa 1994].

Olczak M., *Archiwum Akt Nowych, źródła do badania dziejów polskiej emigracji politycznej w latach 1939-1990 w zasobie Archiwum Akt Nowych*, w: *Polska emigracja polityczna 1939-1990 stan badań*, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2016, s. 529-557.

Podoski B., *Polska wschodnia 1939-1941 w cyfrach*, Rzym 1945.

Pokajanje: Komiriespublikanskij martirolog tertę massowych političeskich riepriessij, t. 5, red. M. Rogaczow, Syktywkar 2002.

Polska Emigracja Polityczna 1939-1990. Stan Badań, pod redakcją Sławomira Łukasiewicza, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2016.

Polski Instytut Naukowy w Ameryce. Przewodnik po zbiorach archiwalnych, oprac. S. Flis, Warszawa 2004.

Polskie instytucje za granicą: przewodnik po zbiorach archiwalnych, oprac. A. Krochmal, Warszawa 2004.

Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej, t. 3: *Armia Krajowa*, Londyn 1950.

Przewodnik po zespołach rękopisów Biblioteki Polskiej POSK w Londynie, oprac. M. Wrede, J. Szmidt, Londyn-Warszawa 2006.

Przewodnik po zespołach rękopisów Towarzystwa Historyczno-Literackiego i Biblioteki Polskiej w Paryżu, oprac. M. Wrede, M.P. Prokop, J. Pezda, Paryż-Warszawa 2000.

Roman, W.K., *Archiwalia prywatne polskich emigrantów - problemy gromadzenia, przechowywania, opracowania i udostępniania*, „Archiwista Polski” 2015, nr 2 (78), s. 35-51.

Rutkowska E., *Odcisk serca i ślady życia. Wybór materiałów źródłowych ze zbiorów archiwalnych Towarzystwa Historyczno-Literackiego/Biblioteki Polskiej w Paryżu z lat 1939-1990*, [w:] *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją S. Łukasiewicza i M. Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 61-73.

Siedlecki J., *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939-1986*, Londyn 1987.

Siemaszko S., *W sowieckim osaczeniu 1939-1986*, Londyn 1991.

Stępiak W., *Archiwalia polskie w zbiorach Instytutu Hoovera Uniwersytetu Stanforda*, Warszawa 1997.

Suchcitz A., *Studium Polski Podziemnej, Londyn 1947-1997, Informator/The Polish Underground Movement (1939-1945), Study Trust*, Londyn 1997.

Suchcitz A., *Źródła do dziejów polskich władz państwowych na uchodźstwie w zbiorach Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego*, w: *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją S. Łukasiewicza i M. Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 12-19.

Ślady polskości: Polonia i emigracja w świetle badań i źródeł historycznych, red. D. Nałęcz, Warszawa 1999.

Wielhorski W., *Los Polaków w niewoli sowieckiej (1939-1956)*, Londyn 1956.

Wielhorski W., *Trzy pytania i trzy odpowiedzi. Prawda o deportacjach Polaków pod panowaniem sowieckim*, Londyn 1964;

Zachodnia Białoruś 17 IX 1939-22 VI 1941. Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940-1941, Instytut Pamięci Narodowej Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2001.

Zapalec A., *Źródła dotyczące deportacji obywateli polskich województwa tarnopolskiego w okresie pierwszej okupacji sowieckiej (1939-1941)*, w: *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Instytut Pamięci Narodowej, red. M. Zwolski, Warszawa-Białystok 2008, s. 65-69.

Zieliński M., Drag-Korga I., *Najważniejsze zbiory Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce dotyczące polskiej emigracji politycznej*, [w:] *Archiwalia do dziejów Polskiej Emigracji Politycznej z lat 1939-1990*, pod redakcją S. Łukasiewicza i M. Olczaka, IPN, Warszawa 2018, s. 147-164.